

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

the specificities of Ottoman history under capitalism, Quataert has made some important points which I think will enter the consensus of Ottoman historians: Ottoman manufacturing declined much less than has often been claimed, but even branches of production serving the domestic market survived or established themselves only at the cost of heightened labour exploitation. Highly-skilled but very poorly paid workers in turn prevented the internal market from growing as it might otherwise have done. Ottoman merchants and producers had to share the market with their European competitors, and were therefore hindered in their accumulation of capital. Quataert has rightly stressed this major point, and pointed out that a (not yet) proletarianized peasantry with limited links to the market equally retarded capital accumulation. But the low and declining standard of living of many Ottoman manufacturers must have played a rôle as well.

Military defeats, losses of territory and the closing of markets due to these political crises hampered Ottoman development almost as much as economic factors properly speaking. It is therefore a serious deficiency to conceive Ottoman economic history as a vacuum crisscrossed by supply and demand curves, and to ignore the political context in which economic factors operated. Moreover among the political events which shaped the course of Ottoman economic history, the First World War had an enormous— and disastrous— impact. Manufacturing populations in town and countryside were killed off in warfare, massacres and civil wars, while the boundaries established in the conferences following the war cut through established economic regions, severing connections between Aleppo on the one hand, Maraş, Gaziantep and Urfa on the other. It is Quataert's major merit to have brought these basic but often ignored truths to our attention.

Suraiya Faroqhi

Ekkehard Rudolph, *Westliche Islamwissenschaft im Spiegel muslimischer Kritik. Grundzüge und aktuelle Merkmale einer innerislamischen Diskussion.* Berlin 1991, 217 Sayfa.

Söz konusu eser bir doktora çalışması olarak Klaus Schwarz Verlag'ın İslami Araştırmalar Serisi'nin 137. cildi olarak yayımlanmıştır. Eserin türkçesi: *Müslüman Tenkidi Işığında Batılı İslâm Bilimi. Müslümanlar arası tartışmanın ana hatları ve aktuel özellikleri.*

Rudolph eserinin giriş bölümünde (s.4 - 13) Avrupa ile Arab ya da İslam âleminin birbiriyle olan ilişkilerine temas etmiş ve buralarda çıkan yayınlarda geçmişe dayanan karşılıklı peşin hükümlerin ilişkileri günümüze kadar etkilediğini vurgulamıştır. Yazara göre Avrupa'daki Arap Kültürü ve İslamiyet ile ilgili düşüncelerin oluşmasında önemli ölçüde oryantalistler rol oynamıştır. Ancak bunlar yanlış ve peşin hükümlü düşünceleri ve izlenimleri düzeltecekleri yerde, onları bilerek ya da bilmeyerek desteklemişlerdir. Kısacası bir yabancı gibi tarafsız analizler yapmamışlardır.

Bir çok müslümana göre doğu (orient) batılı askerlerin, politikacıların ve de misyonerlerin nesnesi olurken, İslam ve Arap Kültürü de batılı bilim adamlarının ve onların yorumlarının konusu olmuştur.

Filistinli tarihçi Abdel - Latif Tibawi'ye göre savaşan haçlıların veya misyoner din adamlarının yerini spekülasyon yapan oryantalistler almıştır. Önceleri, İslamda batının anladığı manada eleştiri metodları olmadığı için, batılı oryantalistlerle müslüman âlimler bir çok alanda karşı karşıya gelmiştir. Daha sonraları ise batının bilimsel eleştiri metodları Arap aydınları tarafından alınıp din, tarih ve edebiyata uygulanmıştır ve ortaya öyle bir metod çıkmıştır ki İslamda sürüp gelen metodları tartışma konusu yapmıştır.

Rudolph'a göre müslüman aydınlar kendi aralarında öyle ihtilafa düşmüşlerdir ki - bunda yazar dış müdahalelerin önemli etkisi olabileceğini hesaba katmakta - Arap ülkeleri içindeki ilahiyatçılar ve tarihçiler, politikacı ve ideologlar arasındaki fikir tartışması takip edilemez boyutlara ulaşmıştır. Y. Haddad bunu şöyle formüle etmiş: "Şayet biz müslümanın dedikleri İslamdır dersek, o zaman hemen sormalıyız hangi müslümanın...?" Yazara göre bu durum batılıların müslümanları bölüp ondan istifade etmek için ortaya koydukları bir metod değil, müslümanların içinde bulunduğu çeşitli sosyal ve psikolojik şartlardan dolayı tabii olarak meydana gelmiş bir özdeşleşme anahtarıdır.

Her ne kadar batılı uzmanlar kabul etmeseler de ve hatta kızarak red etseler de, arap yazarların eserlerinde oryantalistik zamanın genel politik ve ideolojik olaylarıyla değerlendirilmektedir. Fikir

emperyalizmi buna bir örnektir. Diğer taraftan "doğru karar veren oryantalistler" düşüncesi de vardır. Gelenekçi müslüman oryantalizmi batının ideoloji ve dini ile değerlendirmektedir. Oryantalizmin temsilcileri duruma göre Hıristiyan, Yahudi - Siyonist ya da Marksist düşüncedeki kimselerdir. Bilimsel İslam uğraşlarının arkasında sol Arap teorikçilere göre emperyalist düşünce vardır.

Eserin I. bölümünde "Tarihi bakışla oryantalistik tartışmaları" (s. 14-66) başlığı altında Arap âlemindeki yenilik hareketleri doğrultusundaki tepkiler anlatılıyor.

Arap aydınlarının da katıldığı 1873'de düzenlenen Uluslararası Oryantalistik Kongresi'nden sonra doğu ile ilgili bilimsel çalışmaların coğrafi sınırları taşan bir "hareket" karakteri aldığı anlaşıldı. Zaten Muhammed Ali zamanında ilk Mısırlı seyyah ve bursiyerler ülkelerinde oryantalistlerin geniş ilgi ve bilimsel gayretlerinden ve de genelde batı aydınlarından haber yaymışlardı. Bu haberler genelde kabul ve hayret uyandırma yönünde olmuştur.

Yazara göre son yıllardaki araştırmalar batılı edebiyat ve bilim ile ilgili 19. yüzyıldaki yapıcı tartışmaların Arap ülkelerindeki kültürel rönesans için önemli olduğunu gösteriyor. Albert Hourani'nin belirttiği gibi özellikle Hıristiyan menşeli Suriyeli ve Lübnanlı aydınların Avrupa ile bağlantıları sayesinde sıkı ilişkiler sağlandı, bu da Araplarda yeniden uyanan tarihi benlik şuuru katkıda bulundu. Özellikle bazı İngiliz ve Fransız uzmanların İslam Tarihi ve Arabların kültürel başarıları hakkındaki çalışmaları bazı müslümanlar için kendilerini oldukça parlak gördüklerine inandıkları bir ayna olmuştur. Bunlar böylece medeniyetlerinin, meziyetlerinin dışarıdan da doğrulandığını algıladılar.

Cemalettin el- Afgani ve Muhammed Abdüh gibi İslam âlimleri hem sömürgeci batıya karşı tartışmalara giriyorlar, hem de kendilerinin geri kalmışlığının sebeplerini tartışıyorlardı. Daha sonra Renan ve Afgani İslam ve bilim ilişkisi konusunda şiddetli tartışmalara girmiştir ki bu tartışmalar günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Arap ülkelerindeki yenilik hareketleri döneminde Avrupa-İmajının şiddetli şekilde sarsıntısının sebepleri batı sömürgeciliği ve politik olaylar, ve daha önemlisi de batı ideolojisinin hem sözde İslamın zaafını politik yönden kullanması, hemde bilimsel olarak sanksiyona girmesinde yatıyordu.

M. Abdüh geleneksel dini düşünceyle modern düşünceyi birbiriyle uzlaştırmayı denedi, fakat onun ölümünden sonra batı düşüncesiyle karşılaşmanın kaçınılmaz olduğu gerçeği ortaya çıktı.

Rudolph oryantalistliğin yayılmasına sebep, İngiliz idaresinde Mısırlıların batılı tarzda düşünmeye yöneltilmelerini; 1908'de Kahire Üniversitesi'nin açılmasıyla Avrupalı oryantalistlerin misafir profesör olarak bir Arap ülkesine girmesini, ki bu gelişme İtalyan okullarında öğrenim görmüş olan Hıdiv Ahmet Fuat tarafından yönlendirildi, göstermiştir. Bu üniversitedeki talebelere batılı araştırma metodlarının aşılmasında özellikle İtalyan, Fransız ve Alman oryantalistlerinin büyük rolü olmuştur. Aynı dönemde Mısırlı bursiyerlerin Avrupa üniversitelerindeki öğrenimlerini tamamlamaları da ilâve edilebilir. Böylelikle gelecekteki bilimciler nesli dil karşılaştırmaları veya tarihi-eleştirel metodlarıyla oryantalistlerin 19. yüzyıldan beri münferit olarak kullandıkları araştırma metodlarının tesirine girmiş oldular. Böylece Arap aydınları batılı oryantalistlerin yerini alarak tartışmalara katıldı. İslam âleminde bu tür yazarlar polemik konusu yapıldı. Bunlardan oryantalistleri çok iyi tanıyıp bilenlerden birisi olan Emin el Huli "*Yaum al-İslam*" (1952) adlı eserinde öfke ve eleştirilerini dile getirdi. Ona göre oryantalistler gibi bir çok Hıristiyan Avrupalı hâlâ ortaçağ haçlı düşüncesinden etkilenmiş ve bilindiği gibi de İslam düşmanıdır. Buna benzer gelişmeler başka müslüman aydınlarda da görüldü. Buna sebep olarak politik süku hayallere karşı doğrudan ideolojik bir tepki şeklindeki tesbitler gösterilmektedir. Buna örnek olarak Mısırdaki liberal-demokratik yönetimin ve de süper güçlerin Filistin politikasındaki başarısızlığı gösterilmektedir.

Selefiyye hareketi ve daha sonra da Müslüman Kardeşler oryantalistlerin çalışmalarına karşı çıkmıştır ve de düşünceleri müslümanlar üzerinde tesirli olmuştur.

Oryantalistleri değerlendirmede Arap âleminde üç görüş hakimdir: gelenekçi kanad onların çalışmalarını sömürgecilik açısından eleştirirken, diğer kanad metheden eleştirmenlerden oluşuyordu. Üçüncü görüş marksist alternatifini savunanlardı. Bunlar da batılının İslam düşmanlığı tutumuna karşı çözüm olarak Rusya ve Marksizmi görüyorlardı. Batılıların İslamın dini temellerini ve tarihini konu alan araştırmalara karşı müslümanların çok hassas davrandığı yayınlanan karşı görüşlerle ortaya çıktı.

Rudolph eserinin "Batılı İslam bilimi. Eleştirinin şekli ve konuları" (s. 67-119) adlı II. bölü-

münde müslümanlar açısından oryantalistik araştırmaların meydana gelişi ve kurumlaşmasına değine- rek zaman olarak 12. yüzyıla götürmektedir. 1143 yılında ilk Kuran çevirisi Manastır Başpapazı Petrus Venerabilis'in talimatıyla yapılır. 1312 Vienne Ruhani Meclisinin tavsiyesi ile Avrupanın beş ün- versitesinde oryantalistik, özellikle Arapça dil kurslarının açılması ve de sözlük, gramer gibi yardımcı kaynakların hazırlanması faaliyeti başladı. Daha sonra İspanya üzerinden Arap felsefesi ve tabii bilimleri Avrupa üniversitelerine girdi. Osmanlı İmparatorluğunun gelişmesi sonucu Avrupalı güçler İslam dünyası ile politik ve ekonomik ilişkilere girdi. Daha sonraları sömürgecilik döneminde doğu ve ortadoğu konusunda oryantalistlerin hükümetleri ile işbirliği yapmaları onları tenakuza dü- şürdü.

Yazar müslüman aydınların oryantalistlere yaklaşımlarını verirken Mahmut Zakzuk'un sınıf- landırmasını vermiş. Zakzuk oryantalistleri altı değişik grupta toplamıştır:

1- İslam hakkında yalan ve menkibe uyduran yazarlar. Oryantalizmin başlangıcında ortaya çıkmışlardır, şimdi ise pek nadir rastlanmaktadır.

2- Batının ekonomik, politik ya da sömürgeci menfaatlerine hizmet eden ve bundan hayatını kazanan oryantalistler.

3- Eserlerinde batının üstünlük hissini yaymaya yardım eden oryantalistler.

4- Bilimsel araştırma namına ortaya çıkan, fakat İslam hakkında şüphe uyandırmak ve İslamın zaafını arayan oryantalistler.

5- Haklı ve bilimsel tarafsızlıkla karar veren oryantalistler, bunlardan bazıları İslama dönmüş- tür.

6- Arap dili ve edebiyatı ile uğraşan, sözlük vs. hazırlayarak müslümanların da faydalanacağı oryantalistler.

Rudolph eleştirilen konuları şöyle sıralamıştır: Vahiy ve Kur'an, Peygamberimiz Muhammed, Sünnet ve Hadis, Hukuk ve Yasama, Felsefe ve Kelam, İslamın Tarihi ve Bugünü, Dil ve Edebiyat.

Rudolph "Eleştirinin Temsilcileri" (s. 120-174) adlı üçüncü bölümünde Enver al-Gundi'nin görüşlerini vermiş. Gundi oryantalistlerin zehirinin "*diş tehdit*" olarak sömürgecilik, Hıristiyan - Misyonerliği ve batılı bilimler; "*iç tehlike*" olarak da yabancılaşma, laiklik ve batılılaşmadan oluştu- ğunu belirtmiş. Ayrıca Gundi oryantalistlerin İslam tarihi ile ilgili yayınlarını beş grupta toplamıştır:

1- Filistin arkeolojik, tarihi ve kültürel açıdan Yahudilere aittir.

2- Fransızların Mısır istilasına kadar (1798) Araplar çöküş dönemindeydi ve ondan sonra mey- dana gelen batının sömürgeci ve misyoner kuruluşları Arapların "*uyanışına*" tesir etti.

3- Eskiden Araplar Roma ya da Yunan istilası altında yaşadıkları gibi, şimdi de Mısırlılar Arap-İslam istilası altında yaşamaktadırlar. Türkler ve Persler, Araplarla Türkler arasında milliyetçi tezadlar gösteriyor ki İslamiyet halklar arasında birlik kuramadı.

4- Yunan Felsefesi ve Roma Hukuku İslam düşüncesinin temelidir. Yunan etkisi Arap grame- rine, nazımına ve hitabetine kadar uzanmıştır.

5- Şia veya Şuubiye gibi İslam düşmanları İslamiyetin kahramanları ve tarihi olarak saptanan olayları hakkında şüphe yaydılar ve böylece oryantalistler kendi delillerini aktardılar.

Zakzuk oryantalistlere karşı yapılacak çalışmalar dokuz noktada toplamış:

1- Oryantalistlere cevap niteliğinde bir ansiklopedinin hazırlanması.

2- Müslüman ülkelerin uluslararası bir bilim teşkilâtı kurması.

3- Yeni bir İslam ansiklopedisinin Arapça ve yaşayan önemli dillerde hazırlanması.

4- Uluslararası İslami bir misyon teşkilâtının kurulması.

5- Kur'an'ın İslami çevirisi.

6- İslami mirasın ıslahı.

7- Batıda güçlü bir İslami temsil.

8- "Ölçülü oryantalistler" ile temas.

9- Uluslararası İslami bir yayıneviniin kurulması.

Rudolph eserinin IV. bölümünde (s. 174-187) "*outsider*" diye tanımladığı gerek Avrupa, ge- rekse Amerika'da yaşayan Arap ve müslüman aydınları ele almış. Bunlar buldukları ülkelerin or- yantalistleri ile ortak projeler yürüterek, oryantalistleri reddetme görüşünün önemini yitirmesine kat- kıda bulunmuşlardır. Özellikle bu kategorideki aydınların yapıcı tartışmalara girmeleri yazara göre gelecek vaadettmektedir.

Yazar eserinin V. bölümünde (s. 188-196) çalışmasının bir özeti vermiş. Sonuç olarak da or- yantalistik ile ilgili tartışmaların devam edeceğini, bu tartışmalarda İslama hangi rolün düşeceğini

verilecek cevaplara bağlı olduğunu belirtmiş. Ayrıca bu cevapların sürekli olarak dışardan tembihlendiği, etkilendiği ve de değiştirildiği yalnızca Arap ya da müslümanların maruz kaldığı bir tecrübe olmadığını, bu durumun bütün "üçüncü dünya" ülkeleri için geçerli olduğuna dikkat çekmiştir.

Kısaltmalar (s. 197) ve kaynakça (s. 198 - 217) kitabın sonunda bulunmaktadır.

Ekkehard Rudolph bana göre bu eserinde mümkün olduğu kadar tarafsız bir şekilde hem oryantalistlerin, hem de müslümanların birbirlerine karşı olan tutumlarını dile getirmiştir. Peşin hükümlerin bir tarafa bırakılmasıyla gerek oryantalistler, gerekse müslümanlar bu çalışmadan sonsuz fayda sağlayabilirler. Özellikle müslümanların ders alabileceği ve eksikliklerini giderebileceği bir çok konunun bu eserde toplanması bir nimettir.

Yılmaz Koç

Stefan Weninger, *Qanā'a (Genügsamkeit) in der arabischen Literatur anhand des Kitāb al-Qanā'a wa-t-ta'afuf von Ibn Abīd-Dünyā*, Klaus Schwarz Verlag, Islamkundliche Untersuchungen Band 154, Berlin 1992. Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesinde Doktora çalışması olarak (1991) kabul edilen "*Ibn Ebi'd-Dünyā'nın Kitāb'ul-Qanā'a ve't-Ta'afuf'u Münasebetiyle Arap edebiyatında Kanaat Kavramı*" isimli eser: Önsöz (3), İçindekiler (5-7), Giriş (9-11), Klasik Arapça'da Qanā'a kelimesinin yapısı ve anlamları (I. Bölüm: s. 12-60), Ibn Ebi'd-Dünyā'nın yazılarında kullandığı Qanā'a kelimesi üzerine (II. Bölüm: s. 61-199), Qanā'a kelimesinin Arap Dünyasındaki çeşitli eserlerde kullanıldığı yerler (III. Bölüm: s. 200-231), Edebi Tema olarak Qanā'a kelimesi (IV. Bölüm: s. 232-233), kullanılan metinlerin Konkordansı (Ek I: s. 235-246), araştırmada kullanılan Mahtûta (247) ve matbû eserler listesi (248-280), Kur'ân İndeksi (281), Yer ve şahıslar indeksi (s. 282-307) kısımlarından ibarettir.

Yazar Önsöz'ünde bu araştırmaya ikibuçuk yıl harcadığını, bu zaman zarfında Münih Üniversitesinin bir bursundan yararlandığını, Almanya'nın çeşitli Üniversitelerindeki alanla ilgili Profesörlerden ilgi ve yardım gördüğünü belirtmektedir. Bunlar arasında Prof. Dr. Fuat Sezgin de bulunmaktadır.

Birinci Bölümde Sami dillerde ve klasik Arapça'da kullanılan Qanā'a kelimesi üzerinde durulmuştur. Ibn Ebi'd-Dünyā'nın Kitāb'ul-Qanā'a'sı incelenmeden önce, Qanā'atun kelimesinin lügat anlamlarının tam bir sınırlaması yapılmaya çalışılmıştır. Buna ilâveten (Qanā'a) kelimesinin iştikakı olan Qanā'atun kelimesinin kök içindeki yeri etimolojik olarak araştırılmıştır. Yazar, Lügat araştırmaları açısından bu kelime ile ilgili hemen hemen bir çalışma yapılmadığını söylemektedir. Araştırmacı burada, seçilmiş birkaç kaynaktan Qanā'a kökünün önemli iştikaklarını derlemeye gayret ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca yazılış ve ifade edilışı aynı olduğu halde farklı anlamları taşıyan, aynı köke ait iştikakları nazar-ı itibara almadığını belirtmekte ve buna örnekler vermektedir:

: Peçe, tül, örtü, saç aklığı
: Yer çöküntüsü, heyelan

Qanā'a kelimesinin kaynaklarda ve belgelerde *fül olarak*, "alçak gönüllü olmak, boyun eğmek, itaat etmek, yalvarıp yakarmak, rica etmek, boyun eğerek dilenmek, mütevazı olmak; kanaatkâr, mutedil ve idareli olmak, yetinmek, iktifa etmek, günlük geçimini temin etmek; inanmak, inandırmak, ikna, iman ve emniyet etmek, birini birşeye razı etmek, memnun, tatmin etmek, kâfi gelmek, yetişmek, birini birşeye muhtaç kılmak"; *isim olarak* ise, "tatmin, rıza, dilencilik, kanaatkâr, ılımlı, zenginlik, bağımsızlık, inandırıcı"; *master olarak* da, "kanaat, rica etmek, mütevazı olmak, beslemek, geçinmek, zenginlik, hazine, rızık, fazilet, şeref, haysiyet, güç-kuvvet, yalvarıp yakaran, dilenen, rica eden, inandırıcı, muknî" gibi anlamları taşıyan bu kelimenin iştikakları verilmiştir (s.12-14). Ayrıca zikredilen bu anlamların kullanıldığı metinlerden transkripsiyonlu olarak örnekler vermekte ve bu örnekleri hangi kaynaklardan aldığını da belirtmektedir (s. 15-60).

İkinci Bölümde, Ibn Ebi'd-Dünyā'nın Kitāb'ul-Qanā'a wa-t-Ta'afuf'unun Qanā'a kelimesiyle ilgili monografik tarzda yazılmış en eski eser olduğu zikredilmektedir. Aynı zamanda bu eser, arap literatüründe zaman dilimleri içindeki kullanılışını, yüklendiği anlamları ihtiva etmektedir. Bu bölümde daha sonra Ibn ebi'd-Dünyā'nın şahsiyeti (Doğumu, Bağdat 208/823, öl. 281/894) ve eseri hakkında ansiklopedik bilgi verilmekte (s.61-66) ve O'nun yazılarının, eserlerinin tam sayısının bilinemediğine işaret edilmekte, anonim bir katalogta yer alan yazılardan bazıları liste halinde verilmektedir. (s. 67-71). Kitāb'ul-Qanā'a'nın Şam'daki el yazması ve Kahire'deki nüshalarından bahse-